
Петя Събева, Кристиана Добрева-Станкова /
Petya Sabeva, Kristiana Dobрева-Stankova

**АНАЛИЗ НА НОВИТЕ УЧЕБНИ КОМПЛЕКТИ ПО
ГЕОГРАФИЯ И ИКОНОМИКА ЗА ПРОГИМНАЗИАЛЕН
ЕТАП НА
БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ
(ПО ПРИМЕРА НА ПЕТИ КЛАС)**

*Analysis of the New Geographical and Economic Sciences
in the Graduate Stage of the Bulgarian School
(Fifth Class Examples)*

Summary: The aim of the critical analysis is to outline the place of geography and economics in Bulgarian schools and to make a short overview of the new school kits on the subject in the regards to the actual regulatory requirements.

The aim of the text is not intended towards confronting certain authors' collectives or pointing out certain merits of a given school kit compared to another but rather to show that each author's team offers adequate educational products to be fully utilized in the learning process in order to meet the requirements for the learning outcomes of the geography and economics courses and the specific objectives of the subject's education in the respective stages of the degrees.

Key words: critical analysis, subject matter, geography and economy, textbooks, study kits, electronic textbooks, study books, teacher's book, curricula, government educational standards.

Умът е не само в знанието, но и в умението то да се прилага.

Аристотел

Дискусията за качеството на учебните комплекти има както важен тясно професионален, така и социален ефект, особено важен поради изгражданите чрез тях понятийни модели и аналитични мрежи (спрямо географското познание водещи са пространствени, причинно-следствени и др.), които са ясно различни в проекция при следващи етапи и степени на обучението и в индивидуалните/колективните представи като елемент от общата култура на учениците.

Хипотезата, че учебниците биха могли да повлияят съществено на териториално-пространствените представи на бъдещите възрастни заслужава задълбочен анализ. В случая, фокуса на вниманието е върху потенциала на училищния учебник по география и икономика като дискурсивна форма на специализирано

познание, който би трябвало да се използва целенасочено в конкуренция с все по-атрактивни информационни източници в офлайн и онлайн формат.

Настоящото изследване е концентрирано върху структурно-съдържа-телните характеристики на одобрените учебници по география и икономика в пети клас в опит да се очертаят техните епистемологични рамки, определящи интелектуалните граници на географското познание. Осъществен е не само формален, а и конструктивен анализ с акцент върху съответствието на нормативните рамки (чрез организацията на учебното съдържание в система), целостта на структурните компоненти, които конфигурират визията на отделните авторски колективи за тематичните акценти в учебното съдържание и за дълбочината на неговото усвояване.

Дуалистична по своята същност, географията се позовава на собствена научна логика, структура, понятиен апарат, принципи, закономерности, взаимовръзки и взаимозависимости с природните и хуманитарните науки. Тя е актуална и вълнуваща, поставя значими в теоретично и приложно отношение въпроси, на които търси конкретни научни решения в глобален, регионален и локален мащаб. Ето защо онтодидактическата ѝ проекция до ниво учебен предмет, в който е интегрирана с икономиката, е от ключово значение за българската образователна система.

Мястото, ролята, целите, задачите и значението на съвременната училищна география в глобален аспект се очертават от два ключови документа: Международна харта за географското обучение и Люцернска декларация за географско обучение за устойчиво развитие.

Международната харта за географско обучение препоръчва принципите и практиките, които са представени в нея като база, на която да бъде поставено географското обучение във всички страни по света. В този контекст се посочва, че: „Географското обучение е много необходимо за развитие на отговорни и активни граждани на настоящия и бъдещия свят“, и още. „... Географията е една информираща, даваща умения интересна дисциплина на всички нива на образование и учащите се имат нужда от глобално разбиране за света, за да могат да си сътрудничат глобално в областта на икономиката, политиката, по културни и природозащитни проблеми...“¹.

Проекцията ѝ спрямо целите на обучението по география в българското училище е обвързана с формулираната главна цел: „да се формират основи на географската култура на учениците, като част от тяхната обща култура, за разбиране и разумна дейност в реалното геопространство, в информационното пространство и в киберпространството – светът на интернет на всички нива: глобално, регионално (национално) и локално“².

Целта на изследването е да се направи обективен анализ на новите учебни комплекти по география и икономика за пети клас по качествени и количествени показатели в контекста на актуалните нормативни изисквания, но

без да се изтъкват определени достойнства на даден учебен комплект спрямо друг. Анализът по-скоро цели да докаже дали, позовавайки се на нормативната база, познавайки рамките, зададени като държавен образователен стандарт относно учебното съдържание и учебните комплекти по география и икономика, всеки от авторските колективи е предложил адекватни образователни продукти, които да се използват пълноценно в процеса на обучение, така че да е възможно изпълняването на изискванията за резултатите от обучението по учебния предмет „География и икономика“ в съответния етап на образователната степен.

Разнообразието от учебни комплекти позволява на учителите по предмета, като отчитат спецификата на микроучилищната среда, в която работят, специфичните характеристики на класовете, в които преподават, собствените си предпочитания и творчески решения, базирани на научна, методическа подготовка и педагогически опит, да изберат най-подходящия, така че да постигнат като резултат от обучението дефинирания нормативно държавен образователен стандарт по география и икономика. Учебните комплекти включват дидактически средства, които участват пряко и косвено в учебния процес – учебник, електронен учебник, книга за учителя, учебна тетрадка, атлас.

Анализът на структурата и съдържанието на учебниците по география и икономика е свързан със съществени методологични затруднения, производни основно на функциите им в учебно-познавателния контекст, а именно:

- наличието на централизирани училищни програми;
- позицията на географията като самостоятелен учебен предмет в структурата на средното училищно образование;
- интегрираността на географското съдържание с останалите учебни предмети и възможностите за вертикални и хоризонтални интердисциплинарни взаимодействия;
- степента на професионална свобода при избора и прилагането на дидактическите ресурси, които са съставни на учебния комплект, в реалния учебно-познавателен процес;
- доколко балансирано е съчетаването на традиционните източници на систематизирана учебна информация (класически учебник) с новите формати на комуникационни послания с акцент върху визуалната информация (електронен учебник);
- доколко списването на учебника е база за професионално вдъхновение на учителите и ресурс за самоподготовка на учениците.

Върху концептуалните решения за изграждането на учебник оказва влияние сложна система от обективни и субективни детерминанти. Към първата група се отнасят степента на автономност, предоставена на училището като институция при избора на учебните комплекти; свободният достъп до средно

образование; наличието на културни модели, устойчиви във времето; дисциплинарните позиции на географията сред останалите учебни предмети и др. Водещи във втората група са професионалните компетенции на авторските колективи за интерпретативен „прочит“ на учебната програма.

Учебникът по география и икономика остава основно средство за обучение, което се явява „източник на учебна информация, разкриваща в достъпна форма пред учениците предвиденото в образователните стандарти учебно съдържание“³. Той трябва да е конструиран така, че да отговаря на класическите – информативна и трансформираща и съвременните функции на учебника – интегрираща, координираща, възпитаваща и развиваща⁴, и да може да се използва пълноценно в час при преподаване на новото учебно съдържание и въкъщи при самоподготовката на учениците.

Учебното съдържание, включено в учебника по география и икономика се определя нормативно от учебната програма по предмета, утвърдена със Заповед № РД 09-1857 от 17.12.2015 г. на министъра на образованието и науката. От друга страна, учебните програми по география и икономика са съобразени със:

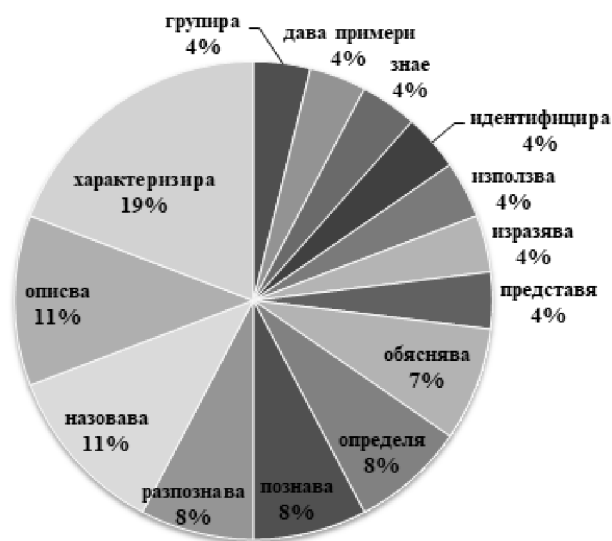
- Закон за предучилищното и училищното образование (Обн. – ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г., в сила от 1.08.2016 г., ..., бр. 58 от 18.07.2017 г., в сила от 18.07.2017 г.);
- Наредба № 5 от 30.11.2015 г. за общообразователната подготовка (Обн. – ДВ, бр. 95 от 08.12.2015 г., в сила от 08.12.2015 г.);
- Наредба № 4 от 30.11.2015 г. за учебния план (Обн. – ДВ, бр. 94 от 04.12.2015 г., в сила от 04.12.2015 г.);
- Ключовите компетентности по предмета.

Според изискванията на изброените нормативни документи в пети клас се въвежда изучаването за първи път на учебния предмет „География и икономика“ като самостоятелен курс с 51 часа годишен хорариум.

Нормата за регламентиране на учебното съдържание, очакваните резултати, уроците като типове и разпределение и оценяването по география и икономика са разписани в учебните програми за отделните класове. Конкретиката им влияе пряко върху визията и съдържанието на учебниците по география и икономика. Сравнението с валидните до последната реформа учебни програми показва най-съществени различия спрямо общите и предметните компетентностите. Манифестирани чрез активни глаголи, те са в основата на очакваните резултати от обучението, а в края на програмите се извеждат чрез междупредметните връзки. Представени са във възходяща градация в абсолютни стойности спрямо честотата на приложението им в учебната програма (таблица 1.) и относителен дял (фигура 1.).

Таблица 1. Активни глаголи, вписани в очакваните резултати от обучението за постигането на общообразователна подготовка по география и икономика в края на пети клас

Знания, умения и отношения	Честота	Знания, умения и отношения	Честота	Знания, умения и отношения	Честота
Групира	1	Изразява	1	Разпознава	2
Дава примери	1	Представя	1	Назовава	3
Знае	1	Обяснява	2	Описва	3
Идентифицира	1	Определя	2	Характеризира	5
Използва	1	Познава	2		

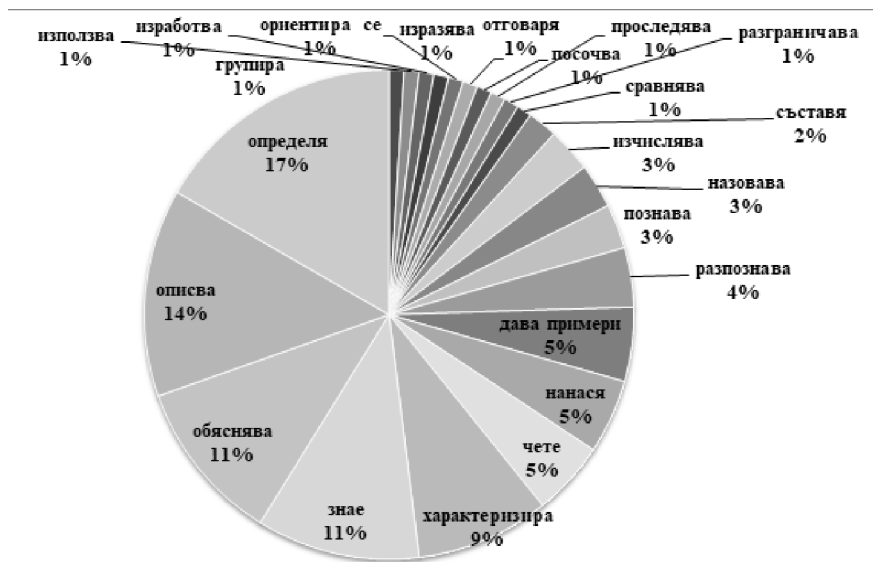
Фигура 1. Честота на употреба на активните глаголи (в относителен дял), вписани в очакваните резултати от обучението

От представените данни в табличен и графичен формат е видно, че очакваните резултати от обучението за постигане на общообразователна подготовка в края на пети клас се извеждат от 14 активни глагола, сред които водещи са обвързаните с компетентностите ученикът да *характеризира* (19%), *описва*, *назовава* (11%), *разпознава*, *познава*, *определя* (8%), *обяснява* (7%) географски обекти и явления, основни географски понятия и географски характеристики по правило. Глаголът *знае* заема едва 4% от очакваните резултати, което безспорно доказва, че във фокуса на учебната програма по география и икономика в пети клас е възможността да се интерпретира, а не да се възпроизвежда информация.

В самото учебно съдържание компетентностите са разписани като очаквани резултати от обучението за всяка тематична единица. Те, от своя страна, се извеждат от 23 активни глагола, сред които водещи са *определя* (17%), *описва* (14%), *обяснява*, *знае* (11%), *характеризира* (9%).

Таблица 2. Компетентности като очаквани резултати от обучението по география и икономика в пети клас

Компетентности като очаквани резултати от обучението	Честота	Компетентности като очаквани резултати от обучението	Честота	Компетентност и като очаквани резултати от обучението	Честота
Групира	1	Разграничава	1	Нанася	5
Използва	1	Сравнява	1	Чете	5
Изработва	1	Съставя	2	Характеризира	9
Изразява	1	Изчислява	3	Знае	11
Ориентира се	1	Назовава	3	Обяснява	11
Отговаря	1	Познава	3	Описва	14
Посочва	1	Разпознава	4	Определя	17
Проследява	1	Дава примери	5		

Фигура 2. Честота на употреба на активните глаголи (в относителен дял), вписани в очакваните резултати по теми

Количественият анализ недвусмислено доказва, че учебната програма по география и икономика определя нормативно учебно съдържание, което има за цел учениците да усвоят компетентности, които да им помагат при тяхната бъдеща реализация, вземането на решения, базирани на научни аргументи в контекста на съответната действителност, и поемането на отговорност за взетите решения и действия.

Разписаното в учебните програми по география и икономика учебно съдържание следва да бъде представено в учебниците така, че да отговаря адекватно на държавния образователен стандарт за резултатите от обучението. Това прави работата на авторите на учебници изключително отговорна, тъй като те трябва да съумеят да отговорят на горепосочените изисквания, като представят адаптиран вариант на научното географско познание, съобразен с възрастовите психо-физиологични особености на обучаемите.

Така очертаната нормативна рамка на практика посочва целите и задачите на обучението по география и икономика в българското училище, от една страна, а от друга – регламентира очакваните резултати по отношение на географската култура на обучаемите в края на всеки етап, като постигнати знания, умения и ценности в географското пространство в глобален, регионален и локален аспект.

Процесът на обучение е двустранен акт, в който взаимовръзката учител-ученик търпи развитие във времето въпреки запазващата се водеща роля на учителя и винаги се опира и е подкрепен от учебника, който се явява: „... книга, предназначена за образователни цели, в която систематично е изложен материал, който трябва да бъде усвоен от ученици, школьници или студенти”⁵.

От 1885 г., когато е издаден първият училищен учебник по география, написан от българин на български език – „Краткое политическое землеописание“ на Неофит Бозвели – до днес е изминат дълъг път, благодарение на който съвременният учебник „подготвя учениците да се ориентират в пространствените измерения на най-важните проблеми на съвременността”⁶.

Едни от основните функции на учебника са: *информационна (познавателна)* – да даде на обучаемите съответното учебно съдържание в съответствие на държавните образователни стандарти, учебните програми, науката и методическите изисквания; *трансформираща* – да отговаря на дидактическите изисквания за яснота, точност и достъпност; да мотивира и подпомогне обучаемите в извършването на самостоятелен анализ на поставените въпроси; характера на учебното съдържание да е съобразено с възрастовите особености, равнището на познавателната активност и входното равнище на обучаемите; *интегрираща* – да интегрира знания, умения и отношения на вътрешнопредметно и междупредметно равнище; *координираща* – да насочва към други източници на информация; *възпитаваща* – чрез водещите идеи в учебника да допринесе за формиране на светогледа на обучаемите; *развиваща* – да допринесе за развитие на мисленето, интелектуална дейност, търсене на повече знания, овладяване на умения и ценности, самостоятелна познавателна дейност⁷.

Учебниците, в частност и тези по география и икономика, е необходимо да отговарят на определен държавен образователен стандарт, а именно на изискванията, заложен в Наредба № 6 от 30.11.2015 г. за познавателните книжки, учебниците и учебните помагала (Обн. – ДВ, бр. 94 от 04.12.2015 г., в сила от 14.12.2015 г.; изм. и доп., бр. 33 от 25.04.2017 г., в сила от 25.04.2017 г., издадена от министъра на образованието и науката). За нуждите на настоящото изложение фокусът е върху конкретно регламентирани изисквания⁸.

Изследването е фокусирано върху учебните комплекти по география и икономика за пети клас, утвърдени със Заповед № РД 09-1701/21.02.2017 г. на министъра на образованието и науката, която допълва Заповед № РД 09-982/24.01.2017 г., а именно:

▪ **Дерменджиева, С., П. Стоянов, П. Събева, Н. Николова, Ц. Пейкова.** География и икономика за 5. клас, ЗП (печатно издание с електронен вариант). София: „Просвета-София“ АД;

▪ **Мандова-Русинчовска, М., Ц. Заркова, М. Върбанов.** География и икономика за 5. клас, ЗП (печатно издание с електронен вариант) София: СД „Педагог 6“ – Делев, Луизова и с-ие;

▪ **Пенин, Р., В. Стоянова, Т. Трайков, Д. Желев.** География и икономика за 5. клас, ЗП (печатно издание с електронен вариант). София: „Булвест 2000“ ООД;

▪ **Попов, А., Е. Константинова, К. Милкова, Д. Ангелова, Ж. Здравкова, П. Митева.** География и икономика за 5. клас, ЗП (печатно издание с електронен вариант). София: ИК „Анубис“ ООД;

▪ **Русев, М., В. Сулеменко, С. Полименов, М. Делчев, Ц. Ценова.** География и икономика за 5. клас, ЗП (печатно издание). София: „Архимед 2“ ЕООД;

▪ **Цанкова, Л., Н. Димов, Е. Лазарова, Г. Коцев, Г. Бърдаров, Н. Гетова.** География и икономика за 5. клас, ЗП (печатно издание с електронен вариант). София: „Просвета Плюс“ ЕООД.

Учебните комплекти на посочените авторски колективи и издателства са в съответствие с нормативната рамка. Освен учебник в печатен и електронен вариант включват учебна тетрадка и книга за учителя.

Основен и класически компонент в учебния комплект е **учебникът**. На практика той осигурява постигането на целите на обучението. В учебника научното познание, съобразено с отделните учебни програми и държавни образователни стандарти, се трансформира в учебно съдържание.

Подборът на учебното съдържание в отделните учебници по география и икономика се базира на принципите за научност, достъпност, системност и осъществяване на интегративни връзки. Обемът на учебния материал и логическата структура са в съответствие с учебната програма по география и икономика за пети клас.

Учебниците са конструирани така, че да отговарят на нормативно заложените изисквания в учебната програма за съотношението между отделните типове уроци: *за нови знания (59%), за упражнения (19%), за преговор (6%), за обобщение (6%), за контролни работи (10%)*.

Учебниците на отделните авторски колективи се отличават с определена визия като начин на графично оформление, позициониране и структура на урочните статии, рубрикации и рубрики, чрез които се осигурява възможност за пълноценното усвояване на учебното съдържание при класно-урочната дейност и при самоподготовката на обучаемите.

Пред всички авторски колективи стои огромно предизвикателство, тъй като с учебника по география и икономика петокласниците правят първите си стъпки в географската наука и в края на класа се очаква да са овладели базови знания и умения, да са придобили определени ценности и отношения, които да надграждат в следващите класове и етапи на образованието си.

Авторски колектив: Дерменджиева, С., П. Стоянов, П. Събева, Н. Николова, Ц. Пейкова. География и икономика за 5. клас, ЗП „Просвета-София“ АД:

На форзац 1 в учебника е разположена природногеографска карта на света, а на форзац 2 – политическа карта на света. Учебникът започва с „Указател за работа с учебника“. Следва урок за начален преговор, който има за цел да актуализира географските знания на петокласниците, които те са усвоили пропедевтично в началния етап при изучаването на учебните предмети „Човекът и природата“ и „Човекът и обществото“, и да ги подготви за теста за определяне на входно ниво.

Всички раздели започват с кратък анонс относно тематично организираното учебно съдържание, илюстрирано богато с подходящи изображения, отнасящи се до основните акценти и водещи идеи в раздела. Отделните типове уроци имат специфично графично оформление, което улеснява учениците при работа с учебника.

В началото на уроците за нови знания има кратки мотивиращи текстове, което от една страна помага, на учениците да се фокусират върху конкретната тема и предстоящите учебни дейности в контекста на същата, а от друга – улеснява учителя при мотивиране на темата и поставяне целите на урока.

Интерес представляват и рубриците „Географска мозайка“, предназначена за учениците с подчертан интерес към учебното съдържание, и „Въпроси и задачи“. Рубриката „Географска мозайка“ стимулира познавателните интереси на учениците, задълбочава и обогатяват знанията им. В рубриката „Въпроси и задачи“ въпросите са с различна степен на трудност и са свързани с актуализиране на знанията, възпроизвеждане на новите знания, затвърждаване на знания, обобщение, сравнение, формулиране на изводи, работа с различни графични източници на информация, прилагане на знанията и уменията. Част от условията предполагат от учениците самостоятелно мислене и творческа дейност.

В карета, там където е необходимо, в отделните урочни статии са изведени алгоритмични предписания за описание, четене, характеристика на географски обекти и процеси и явления по правило.

Уроците за дейности са с разнообразни условия, които дават възможност за прилагане на интерактивни методи на работа. Те са с атрактивно графичното оформление, което улеснява прилагането на знанията и уменията чрез различни учебни дейности.

В началото и края на учебника са предложени варианти на тестови изпитвания за установяване на входното и изходното равнище на знанията и уменията на обучаемите.

В края на учебника има речник, който включва новите понятия.

Авторски колектив: Цанкова, Л., Н. Димов, Е. Лазарова, Г. Коцев, Г. Бърдаров, Н. Гетова География и икономика за 5. клас, ЗП, „Просвета Плюс“ ЕООД:

Учебникът започва с обръщение към учениците, което има за цел да им даде информация за отделните компоненти, за апарата за контрол, за учебната тетрадка.

Пътеводителят представлява апарат за ориентиране, като насочва учениците към предстоящите учебни дейности и структурата на отделните типове уроци.

Съдържанието на учебника отразява логическата структура на учебния материал и следва структурата на учебната програма. От него ясно се вижда, че учебното съдържание е организирано в отделни раздели. Всеки раздел започва с кратък текст – въведение, което има за цел да мотивира необходимостта от изучаването на предстоящия учебен материал и очакваните резултати, които трябва да се постигнат в края на раздела. Основният текст в отделните урочни статии е структуриран под формата на въпроси. С това се цели да се провокира мисленето на учениците, да се очертаят вътрешнопредметните и междупредметните връзки, да се улесни учителят при осъществяването на обратна връзка с обучаемите.

Урочните статии са онагледени богато с различни илюстрации, изображения и други източници на географска информация. Широко са използвани текстовете предписание, чрез които се въвеждат определени правила, алгоритми за извършване на конкретни дейности. Интерес представляват рубриката „Запомнете“ и текстовете с допълнителна географска информация, предназначени за любознателните.

Текстовете с допълнителна информация са така конструирани, че могат да бъдат използвани от учителите при мотивирането на урока. В края на уроците има въпроси и задачи, които, както и в предходно анализирания учебник, включват въпроси и задачи от различна степен на трудност. Включени са и задачи и въпроси за самоконтрол.

В края на учебника има речник, който включва новите понятия.

Авторски колектив: Попов, А., Е. Константинова, К. Милкова, Д. Ангелова, Ж. Здравкова, П. Митева География и икономика за 5. клас, ЗП, София: ИК „Анубис“ ООД:

Учебникът по география и икономика на издателска къща „Анубис“ следва структурата но и е съобразен с учебното съдържание в съответната програма. Илюстриран е богато с различни изображения, снимки и графични източници на информация, които онагледяват и подкрепят текста в отделните урочни статии.

Уроците за нови знания са разположени на четири страници. Интерес представляват рубриците „Ще научите“ – разположена в началото на всеки урок, в която се съдържат целите на урока и очакваните резултати, и „Географска библиотека“ – рубрика, която се намира в края на всеки урок за нови знания и дава допълнителна, любопитна информация по темата за учениците с подчертан интерес към предмета.

Рубриката „Въпроси и задачи“ се състои от въпроси и задачи, свързани с усъвършенстване на понятийния апарат на обучаемите, работа с различни видове изображения, развиване на критическото мислене и творчеството на обучаемите, затвърждаване на водещите идеи в урока.

В края на учебника са приложени различни географски карти (общи и тематични), указания за характеризиране на географски обекти, континентите и океаните и емблематични рекорди на Земята и континента Африка.

Авторски колектив: Пенин, Р., В. Стоянова, Т. Трайков, Д. Желев География и икономика за 5. клас, ЗП, София: „Булвест 2000“ ООД:

Учебното съдържание в учебника по география и икономика на издателство „Булвест 2000“ е съобразено с изискванията на учебната програма. Традиционно в началото и края на учебника има географски карти, които имат отношение към съдържанието. Учебникът започва с увод, който обяснява на учениците как да се ориентират в него, описани са типовете задачи и апаратът за контрол. След увода в учебника е разположен „Пътеводител“, който има за цел да ориентира учениците в структурата на различните типове уроци. Включени са тестове за входно, изходно ниво и текущ тематичен контрол, като са посочени точките за правилен отговор и са разработени скали за оценяване. В края на учебника, авторите са съставили речник на новите понятия и са предложили списък с актуални заглавия за любознателните ученици. В края на учебника на разположение на учениците са различни приложения, които съдържат таблици с географска информация, имаща отношение към изучаваното учебно съдържание, както и предписания за извършване на определени дейности стъпка по стъпка.

Авторски колектив: Мандова-Русинчовска, М., Ц. Заркова, М. Върбанов География и икономика за 5. клас, ЗП, София: СД „Педагог 6“ – Делев, Луизова и с-ие:

В началото учениците се запознават с учебника посредством „Ориентация в учебника“. Видовете уроци са дадени към заглавието на урока в скоби

с изключение на тези за нови знания, които не са обозначени. Уроците са за нови знания, урок за практическа дейност, урок за дейност, обобщение, обобщение чрез практическа дейност, „Знам и мога“ – уроци за самоконтрол

Рубриците към уроците са: „Правило“ – за географска характеристика по правило, „Какво научих“ – кратко синтезирано обобщение на новите знания (квинтесенция), „Любопитно“ – допълнителна информация по съответната тема за любознателните, „Въпроси и задачи“ – за проверка на знания, компетентност (посочва, обяснява, сравнява), практически дейност, за работа в Интернет.

В края на учебника е разположен речник на използваните понятия, отговори на уроците за контрол „Знам и мога“, основна статистика за континентите и океаните и емблематични рекорди на Земята, както и за континентите Африка и Антарктида.

Авторски колектив: Русев, М., В. Сулеменко, С. Полименов, М. Делчев, Ц. Ценова. География и икономика за 5. клас, ЗП, София: „Архимед 2“ ЕООД:

В началото учениците се запознават с учебника посредством рубриката „Основни символи и рубрики“. Уроците са за нови знания, за практически дейности, за контрол и оценка (съдържат основно задачи с избираем отговор с три дистрактора, от които един верен и скала за самооценка в края на всеки урок), за обобщение. Уроците за начален и годишен преговор също са организирани под формата на тестове, състоящи се от въпроси с избираем отговор, и проверяват основни знания. Малко на брой от въпросите проверяват умения, не провокират креативност и творчески подход от страна на учениците. Използването на три, а не на четири дистрактора, както е прието в нашата страна, може да се оцени като методически некоректно, тъй като при евентуално външно оценяване учениците ще имат изградена грешна представа за работа с тест. Към това може да се отнесе и липсата на задачи и въпроси за съотнасяне, кратък и разширен отговор и практически задачи. Уроците за начален и годишен преговор също завършват със скала за самооценка.

В останалите уроци на учебника урочните статии са кратки, написани достъпно. Авторите се придържат към основните понятия. Текстът за мотивиране на уроците е кратък, след което следват задачи или въпроси към учениците, имащи отношение към темата и основния текст. Уроците са онагледени с фотографии, карти и картосхеми. Елемент от урочното съдържание са и съответните правила за описание, четене и характеризиране на географски обекти, процеси и явления. В края учебникът включва речник на географски понятия и обекти.

Рубриците в учебника са следните: „Какво научихме?“ – най-важното от урока (лаконично обобщение на необходимите основни познания); „Въпроси и задачи“ – за проверка на знанията и уменията от урока; „Кратка творческа задача“ – за съставяне на географски текстове по определен въпрос/тема, за търсене на информация в Интернет, практически задачи (активните глаголи са *посочете, опишете, потърсете, сравнете*) и „АрхИМЕДИЯ“ – любопитни факти и допълнителна информация по темата.

Електронният учебник е основният сред възможните електроннобазиран образователни ресурси по география и икономика. Една от основните задачи на съвременното българско училищно образование е формирането на дигиталната култура на учениците. Това се налага от факта, че информационните технологии на практика са навлезли във всички сфери на дейност на човешкото общество и се постига „... както чрез изучаването на информатиката и информационни и комуникационни технологии (ИКТ), така и чрез прилагане придобитите в тях знания, умения и компетентности в обучението по всички учебни предмети, включително по география и икономика“⁹.

Функцията на електронните ресурси е да допълват действията на учителя, като освобождават учебно време, в което той може по-ефективно да упражнява разнообразни роли на координиращ, насочващ, подкрепящ, мотивиращ, контролиращ познавателната дейност на обучаемите. Използването на електронни ресурси подпомага организацията на учебно-познавателната и самостоятелната дейност на обучаемите, допринася за формирането на техните географските компетентности и провокира развиването на творчески потенциал и критично мислене, защото „генерират нови образователни практики, които варират в зависимост от поставените цели, спецификата на микроучилищната среда, административната подкрепа, предпочетения от учителя стил на обучение“¹⁰.

Електронният учебник не заменя класическия, а по-скоро го съпътства, за да може да отговори на потребностите на съвременните обучаеми.

Всички представени електронни учебници нормативно отговарят на зададените критерии, обосновани са методически и научно, както и са обезпечени на технически високо ниво така, че потребителският интерфейс да е достъпен за обучаемите в съответната възраст.

В електронната версия на учебника авторските колективи предлагат на обучаемите и учителите разнообразие от допълнителни материали към всяка урочна единица, а именно: карти, фотоси, видео, звук, игри, 3D компютърни анимации и симулации, различни хипервръзки към ресурси в Мрежата.

В електронните учебници са включени интерактивни тестове за контрол и самоконтрол, които дават възможност за рефлексия и оценяване в реално време.

Електронните учебници на авторските колективи Дерменджиева, С., П. Стоянов, П. Събева, Н. Николова, Ц. Пейкова – издателство „Просвета-София“ АД, и Цанкова, Л., Н. Димов, Е. Лазарова, Г. Коцев, Г. Бърдаров, Н. Гетова – издателство „Просвета Плюс“ ЕООД са разработени на базата Portable Document Format (PDF) с платформата за иновативни образователни решения (mozaBook) на Mozaik Education. Те следват визията и структурата на печатните издания, като същевременно предлагат допълнителни образователни електронни ресурси, които може да се използват във всяка от дидактическите ситуации в учебно-познавателната дейност в клас и/или при самоподготовка; подпомагат онагледяването при изучаване на сложни географски понятия, процеси и явления

и в същото време са ценен източник на учебна информация. Многобройните упражнения дават възможности за мигновен контрол и самоконтрол по забавен за учениците начин.

Електронните учебници на авторските екипи на ИК „Анубис“ ООД и на „Булвест 2000“ ООД също използват Portable Document Format (PDF). Както и предходно описаните електронни учебници, и те следват структурата на печатните издания. Те са онлайн базирани и дават следните възможности за: подчертаване с маркери; водене на бележки; достъп до различни електронни ресурси с цел допълнително онагледяващи и обогатяващи учебното съдържание; работа в клас и самоподготовка вкъщи, затвърждаване на учебното съдържание, прилагане на наученото в различни практически ситуации, работа с различни източници на информация, осъществяване на междупредметни връзки, решаване на различни по вид и сложност задачи. Може да се използват самостоятелно или паралелно с учебника и учебната тетрадка.

Електронният учебник на авторския колектив на СД „Педагог 6“ – Делев, Луизова и с-ие е организиран, така че като визия и структура преповтаря печатното издание и в тази връзка е лесен за използване и ориентация. От съдържанието на учебника може да се стигне до всеки конкретен урок в него.

Към всеки урок има интегрирани бутони, които дават допълнителна информация по съответната урочна единица. Към отделните изображения – снимки, схеми, карти, картосхеми – може да се прилага zoom-функция. Специални бутони дават достъп до презентации по дадената урочна статия или тематично обособени нейни части. Допълнителното онагледяване се постига и чрез вградени клипове. На много места в полетата на учебника са изведени бутони, които дават допълнителна информация по темата. Запазени са всички рубрики на печатното издание.

Авторският колектив на издателство „Архимед 2“ ЕООД не представя електронен вариант на учебника. От сайта на издателство „Архимед 2“ ЕООД може да се свали посоченият учебник в PDF формат. В него не се предоставят допълнителни ресурси, тестове или задачи.

Изследването на достъпните електронни учебници по география и икономика за 5. клас (или техни фрагменти) позволява да се оформи заключението, че успешно допринасят за формирането на знания, умения и ценности у обучаемите, подпомагат процеса на възприемане и осмисляне на учебното съдържание, мотивират обучаемите за учебно-познавателни дейности, подкрепят изучаването на тематичните единици най-вече чрез възможностите на интерактивната визуализация, предоставят допълнителна информация.

Учебната тетрадка допълва учебника по география и икономика, подпомага работата на обучаемите в клас и при самостоятелна подготовка вкъщи.

Визията и дизайнът на тетрадките, предложени от различните авторските колективи са изпълнени така, че да мотивират учениците за работа и същевременно да отговорят на изискванията на държавния образователен стандарт за общообразователна подготовка по география и икономика.

Учебните тетрадки дават възможност на учителя да прилага индивидуален подход в обучението и методическо разнообразие при организирането и провеждането на уроците.

Структурата на учебните тетрадки следва логиката на съответните учебници, като предлагат въпроси и задачи, разнообразни по характер и сложност, за всяка от темите. Това позволява да се използват успешно при актуализация на знания, мотивиране на тема, затвърждаване на знания, получаване на обратна връзка от обучаемите, преговор, обобщение, изпълнение на домашни работи и самостоятелни работи в клас. Чрез тях се постига по-добро усвояване на новите понятия и водещи идеи в отделните урочни единици, разбиране и осмисляне на учебното съдържание.

Представените задачи са със структуриран, полуструктуриран, свободен отговор, съотнасяне, практически задачи за работа с географска и контурна карта, изчертаване на различни графични изображения, извличане на информация от схеми, климатогарми, хидрограми и други графични изображения, работа с понятия, попълване на данни в различни таблици, различни изчисления (определяне на мащаб, разстояния по карта, средна гъстота на населението и други в зависимост от изискванията на учебната програма), съставяне на кратки географски текстове по зададени опорни думи. Задачите се изпълняват писмено, като една част от тях дава възможност за творческа изява на учениците.

Книгите за учителя са индиректни „участници“ в учебния процес, но основен компонент на всеки един от учебните комплекти.

Предложените книги за учителя на изследваните авторски колективи (без авторски колектив на издателство „Архимед 2“ ЕООД, който не предлага книга за учителя) като цяло имат сходно съдържание и основната им цел е максимално да подпомогнат методико-дидактически учителите и да улеснят тяхната преподавателска дейност.

Във всяка от книга за учителя е публикувана и коментирана накратко нормативната рамка, която регламентира обучението по география и икономика в пети клас. Представени са учебниците по география и икономика, като се разглеждат техните структури и особености. Накратко са промотирани и останалите компоненти от учебните комплекти. Изключение прави книгата за учителя на ИК „Анубис“. В нея не е представен учебният комплект, което не намалява значението на книгата за учителя, но би повишило нейната ефективност, тъй като такова представяне помага на учителя да се ориентира, планира и организира по-рационално своята работа.

В книгите за учителя са разработени и примерни годишни тематични разпределения за всеки клас, които отговарят на изискванията на чл. 10, чл. 11 и чл. 12 от Раздел V на Наредба № 5 от 30.11.2015 г. за общообразователната подготовка (Обн. – ДВ, бр. 95 от 08.12.2015 г., в сила от 08.12.2015 г.), издадена от министъра на образованието и науката. Във всяко представено тематично разпределение уроците са разделени по типове според изискванията на учебната

програма и имат препоръчителен характер. Според спецификата на училището и класовете, с които работи, както и на основа на собствения си методически опит и научна подготовка, всеки учител може да прецени до каква степен може да го използва.

Друг много важен елемент от книгите за учителя са предложените методически разработки на отделните уроци – различни варианти за организиране и провеждане на часовете, идеи и методи за работа на учителите.

Във всяка от книгите са предложени и различни тестове – за установяване на входно и изходно ниво и текущ контрол, както и различни практически задачи. В книгите са и отговорите на тестовете за установяване на входно и изходно ниво, които се съдържат в учебниците по география и икономика.

Така направеният анализ на новите учебни комплекти по география и икономика налага следните основни изводи:

- Учебниците и учебните комплекти отговарят на нормативно зададените параметри, но всеки от тях има различни предимства спрямо изпълнението на този показател.

- Съдържанието на учебниците, електронните учебници и учебните тетрадки следват логиката на учебните програми за съответните класове.

- Най-често констатираните различия между отделните учебници по география и икономика са по отношение на дизайна, рубриките, структурата на уроците за дейности, приложенията и онагледяването на отделните урочни статии.

- В уроците са включени новите понятия според изискванията на учебните програми.

- Дадени са необходимите стъпки за характеризирание/описание/четене по правило на географски обекти, процеси и явления въпреки различния подход спрямо тяхното въвеждане на ниво учебно съдържание.

- Електронните версии на учебниците са динамични, с разнообразни географски ресурси, тестове и задачи за пълноценна урочна дейност и самоподготовка на обучаемите.

- Всеки от анализираните учебници и техните електронни версии имат различни предимства, които дават възможност на учителите да изберат най-подходящия според спецификата на учениците, с които работят, като отчитат и собствените си предпочитания.

- Учебните тетрадки адекватно допълват учебниците и допринасят за пълноценната подготовка на обучаемите при актуализация на знания, мотивиране на тема, затвърждаване на знания, получаване на обратна връзка, преговор, обобщение, изпълнение на домашни работи и самостоятелни работи в клас.

- Всички книги на учителя са конструирани така, че максимално да улеснят и оперативен да подпомагат ежедневната преподавателска дейност на учителите по география и икономика.

Логично се налага въпросът необходимо ли е наличието на различни учебници и учебни комплекти по география и икономика, в случай че всички те в еднаква степен отговарят на зададените изисквания. Отговорът едва ли е еднозначен, но едно е безспорно – разнообразието провокира творческия потенциал на учителите по география и икономика.

Учебникът, респективно учебният комплект, е дидактическият ресурс, който се ползва в клас и за самостоятелна подготовка вкъщи. В него се съдържа учебното съдържание, което е основната цел за усвояване от обучаемите и в тази връзка неговият отговорно мотивиран избор е гаранция за успеха на обучението.

Но към анализа на учебниците трябва да се подхожда по-широкоспектрно, тъй като въпреки наименованието си те отдавна не са само (и единствено) средство за учене. На съвременния етап заемат представителна функция в рамките на училищната география. Твърдението се базира на няколко ключови опори:

- Те отразяват пресечната точка между социалното търсене, същността на образователния процес и издателската дейност. Съдържанието и дидактическата интерпретация на географското познание се развиват в определен културологичен, политически и икономически контекст, който не бива да се пренебрегва.

- Като средство за изпълнение на официално зададени изисквания учебникът е междинното звено между учебната програма и реалния учебен процес, т.е. между предписанията и класната стая.

- Заема централна позиция в дуалистичния процес, включващ преподаването и ученето, поради което оказва влияние както върху учебните практики, така и върху мотивацията, системността и устойчивостта на ученето.

- Учебниците посредничат функционално между знанията, методите за тяхното преподаване и ученето.

За да упражняват ефективно професионалните си задължения, учителите трябва да притежават компетентността да реализират и обосноват избора си на учебния комплект по география и икономика.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Международна харта, с. 25–26.

² Попов, А., Е. Константинова, К. Милкова, Д. Ангелова, Ж. Здравкова, П. Митева. Книга за учителя по география и икономика 5. клас. София: ИК „Анубис”, 2016, с. 15.

³ Дерменджиева, С., П. Събева, Б. Димитрова. География и образование. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2010, с. 133.

⁴ Дерменджиева, С., П. Събева, Б. Димитрова. Цит. съм., с. 134–135.

⁵ Речник на думите в българския език. – <http://technik.info/> (последно посетен на 02.07.2018 г.)

⁶ **Попов, А., Е. Константинова, К. Милкова, Д. Ангелова, Ж. Здравкова, П. Митева.** Книга за учителя . . . , 2016.

⁷ **Дерменджиева, С., П. Събева, Б. Димитрова.** Цит. съч., с. 134–135.

⁸ Чл. 4. (1) Учебникът е произведение, създадено в резултат на творческа дейност, което е одобрено от министъра на образованието и науката за осигуряване на училищната подготовка. Учебникът е дидактическо средство, което е за самостоятелно учене на ученика и което подпомага цялостното му обучение по определен учебен предмет или модул за овладяване на компетентностите, посочени в държавния образователен стандарт за общообразователната подготовка, държавния образователен стандарт за профилираната подготовка или държавния образователен стандарт за придобиването на квалификация по професия, както и в съответната учебна програма.

(2) Учебниците се създават като печатни издания или печатни издания с електронен вариант.

Чл. 7. Учебният комплект включва учебник и едно или няколко учебни помагала, създадени от авторите и одобрени от министъра на образованието и науката в единна система.

Чл. 19. (1) Съдържанието на учебника по учебен предмет от общообразователната подготовка трябва да отговаря напълно на съответната учебна програма по отношение на учебното съдържание (теми, компетентности като очаквани резултати от обучението по съответните теми, нови понятия).

Чл. 24. Съдържанието на електронния вариант на учебник по учебен предмет или модул трябва да отговаря на следните изисквания:

1. да съответства на теми и на очакваните резултати към тях от учебната програма;
2. да допринася за активизиране и мотивизиране на учениците;
3. да включва с образователна цел различни медийни формати, като текст, изображения, видеозапис, аудиозапис, анимация, симулации и др., които не могат да бъдат представени в печатното издание на учебника;
4. да стимулира взаимодействие между участниците в учебния процес;
5. да подпомага използването на разнообразни методически решения и учене чрез практика;
6. да дава възможност за самооценяване на постиженията на учениците.

⁹ **Цанкова, Л., Е. Лазарова, Н. Гетова, Г. Коцев.** Книга за учителя по география и икономика 5. клас. София: „Просвета Плюс“ ЕООД, 2016, с. 12.

¹⁰ **Събева, П., С. Дерменджиева, П. Стоянов, Н. Николова, Ц. Пейкова.** Книга за учителя по география и икономика 5. клас. София: „Просвета-София“ АД, 2016.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Дерменджиева, С., П. Събева, Б. Димитрова. География и образование. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2010. [Dermendzhieva, S., P. Sabeva, B. Dimitrova. Geografia i obrazovanie. V. Tarnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2010.]

Кънчев, Д. Методика на обучението по география. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2000. [Kanchev, D. Metodika na obuchenieto po geografia. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2000.]

Международна харта за географско обучение (Първи ревизиран вариант през 2006). – В: География’21, 5/2007, с. 25–33. [Mezhdunarodna harta za geografsko obuchenie (Parvi reviziran variant prez 2006). – V: Geografiya’21, 5/2007, s. 25–33.].

Събева, П. Електронен модел за обучение по география и икономика в прогимназиален етап. В. Търново: ИВИС, 2014. [Sabeva, P. Elektronen model za obuchenie po geografiya i ikonomika v progimnazialen etap. V. Tarnovo: IVIS, 2014.].

Събева, П., С. Дерменджиева, П. Стоянов, Н. Николова, Ц. Пейкова. Книга за учителя по география и икономика 5. клас. София: „Просвета-София“ АД, 2016 [Sabeva, P., S. Dermendzhieva, P. Stoyanov, N. Nikolova, Ts. Pejkova. Kniga za uchitelya po geografia i ikonomika 5. klas. Sofiya: „Prosveta-Sofiya“ AD, 2016.].

Попов, А., Е. Константинова, К. Милкова, Д. Ангелова, Ж. Здравкова, П. Митева. Книга за учителя по география и икономика 5. клас. София: ИК „Анубис“, 2016. [Popov, A., E. Konstantinova, K. Milkova, D. Angelova, Zh. Zdravkova, P. Miteva Kniga za uchitelya po geografia i ikonomika 5. klas. Sofiya: IK „Anubis“, 2016.].

Цанкова, Л., Е. Лазарова, Н. Гетова, Г. Коцев. Книга за учителя по география и икономика 5. клас. София: „Просвета Плюс“ ЕООД, 2016. [Tsankova, L., E. Lazarova, N. Getova, G. Kotsev Kniga za uchitelya po geografia i ikonomika 5. klas. Sofia: „Prosveta Plus“ EOOD, 2016.].